

Dalija Snieškienė

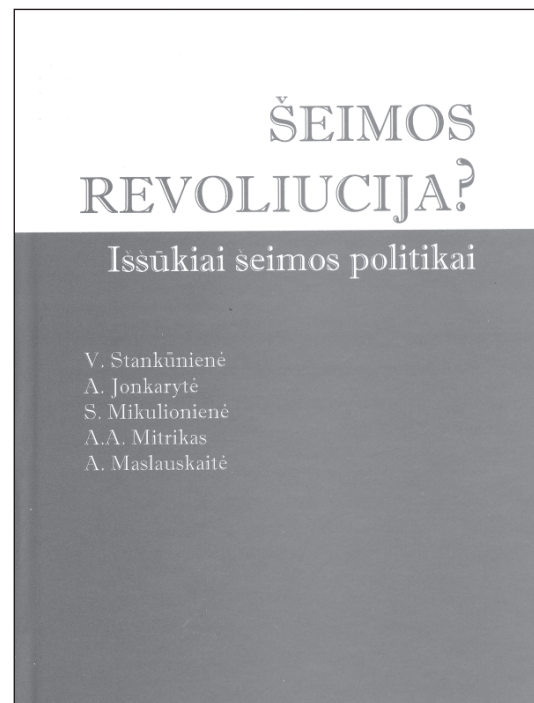
Ar pakankamos prielaidos šeimos politikos revoliucijai?

Vlada STANKŪNIENĖ,
Aiva JONKARYTĖ,
Sarmitė MIKULIONIENĖ,
Algimantas Alfonsas MITRIKAS,
Aušra MASLAUSKAITĖ
/Kolektyvinė monografija/
Šeimos revoliucija?
Iššūkiai šeimos politikai

Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003, 388 p.

Gal ir kiek pavėluotai, tačiau visiškai atitinkant teminio žurnalo problematiką, reikėtų aptarti praėjusių metų pabaigoje iš spaudos išėjusią kolektyvinę monografiją *Šeimos revoliucija? Iššūkiai socialinei politikai*, kurios atsakingoji redaktorė ir sudarytoja yra prof. habil dr. Vlada Stankūnienė. Įdomu pažymėti, kad šio žurnalo numerio ruošimas ir šios monografijos aptarimas yra glaudžiai susijęs su naujų politinių prielaidų, tokių kaip Lietuvos įsijungimas į Europos Sąjungą, Lietuvos Prezidento rinkimai ir naujo Lietuvos Respublikos parlamento rinkimai, fonu. Tačiau čia turime apsiriboti pateikdami svarbiausius ir įdomiausius šios monografijos akcentus, o taip pat nusakydami kritikuotinus bei kitus diskutinius šio leidinio bruožus.

Plačiau neanalizuojant šeimos politikos kaip socialinės politikos raidos dalies ir procesų, o taip pat juose dalyvaujančių veikėjų požiūrių bei nuostatų, reikėtų pažymėti, kad ši mokslinė monografija ir čia pateikiama informacija gali tapti svarbia šeimos politikos Lietuvoje formavimosi prielaida. Iki šiol Lietuvos socialinės politikos ir ypač šeimos politikos formavimas rėmėsi užsienio šalių mokslininkų socialinių mokslų sričių, Lietuvos demografų tyrimais bei viršnacionalinių institucijų politikos įtaka. Tai galėtų būti vienas iš pasiteisinimų, kad Lietuvoje šeimos politika, kaip teigia ir šios monografijos autoriai, yra formuojama sporadiškai iš tam tikrų, dažnai išskaidytų į atskirus segmentus, nesusietų su

kontekstu prielaidų. Tad šios monografijos pasirodymas yra tikrai svarus indėlis, skatinantis įveikti tokį sporadiškumą. Tarptautinio "Gyventojų politikos vertinimas" tyrimo (PPA2), kurio originalus pavadinimas yra "*Acceptance of Population – Related Policies*", organizavimas ir mūsų šalies demografų bei sociologų dalyvavimas jame yra teigiamas reiškinys, nes padėjo geriau paruošti tyrimo instrumentariją ir tobulinti tyrimus šioje srityje. Greitai turėtume kituose leidiniuose pamatyti ir šio tarptautinio tyrimo lyginamuosius rezultatus.

Iki šiol mes skaitydavome atskirų temų, mažesnėse grupelėse dirbusių (dalyvavusių ruošiant šią monografiją) autorių darbus. Šis jų komandos darbas jau yra tikrai svarus šeimos politikos analizės darbas. Tai - monografijos naujumo bruožas. Greta išsamios demografinių procesų analizės čia aptariama ir gyventojų vertybinių orientacijų, susijusių su vykstančiais demografiniais procesais, sklaida. Be demografinių ir vertybinių pokyčių analizės, pateikiamas Lietuvos socialinės politikos gyventojų poreikių ir politikos kaitos metodų vertinimas. Sociologinė šių procesų analizė suteikia darbui išsamumo ir iš principo aprašomąjį šio tyrimo rezultatų pateikimą kai kur pakeičia į aiškinamąjį.

Monografijos aiškinamasis dėmuo yra tas požymis, kuris rodo, kad palaipsniui Lietuvos taikomojoje sociologijoje atsiranda vertinamieji socialinės politikos programų tyrimai, kurie ir turėtų tapti visos socialinės politikos ir jos dalies - šeimos politikos - formavimo pagrindu. Kaip teigiama šios monografijos pratarinėje, pagrindinis dėmesys sutelkiamas į du svarbiausius tyrimo aspektus: 1) šeimos transformacijos reiškinių vertinimą; 2) nuostatų ir lūkesčių dėl gyventojų politikos atsako vykstantiems pokyčiams vertinimą (p. 11). Tad reikėtų tikėtis, kad kai kurie šios monografijos skyriai ne tik gali pateikti nemažai atsakymų asmenims, atsakingiems už politikos formavimą, bet ir visai naujų minčių, kurios gali daryti įtaką visuomenės grupių požiūriams į visuomenėje vykstančius procesus.

Monografija pasižymi kalbos skaidrumu, minties dėstymo aiškumu ir nuoseklumu. Tai yra didelis šios knygos privalumas, tačiau kai kurios vietos, pateikiančios tyrimo aprašomuosius rezultatus, gana sudėtingos (kad suprastum nuoseklią minties eigą, svarbu nepasimesti gana gausioje kintamųjų ir jų grupių pavadinimų aibėje).

Monografijos struktūra yra gana aiški: nuo bendros Lietuvos demografinės bei šeimos politikos situacijos ir jos kaitos (remiantis ankstesniais tyrimais) pereinama prie tyrimo metodikos ir tyrimo rezultatų, jų interpretacijų pateikimo ir aiškinimo. Darbo išvados -išsamios

ir aiškios, pagrįstos tyrimo rezultatais ir parašytos lengvai suprantamu stiliumi, tad skaitytojas dar kartą gali tikslinti savo supratimą apie tyrimo rezultatus. Literatūros sąrašas, kurį sudaro daugiau nei trys šimtai šaltinių, taip pat gali būti geras šaltinis tiek studentams, tiek visiems tyrėjams, besidomintiems monografijoje analizuojamais klausimais. Net penkiolika puslapių užimanti santrauka anglų kalba leidžia su šio darbo turiniu susipažinti ir anglų kalba skaitantiems asmenims. Svarbi monografijos dalis - priedai, kurie apima 72 puslapius. Tai - antrinis duomenų šaltinis būsimiems tyrinėjimams. Šis šaltinis leidžia geriau suprasti ir pateikiamus apibendrinimus.

Pirmasis monografijos skyrius "Lietuvos demografinė situacija ir šeimos politika", kurio autorė V. Stankūnienė, pateikia pagrindinius ir plačiai viešose diskusijose aptariamus demografinės kaitos reiškinius: mažėjantį ir neužtikrinantį natūralaus gyventojų atsinaujinimo gimstamumą, gana didelį vidutinio amžiaus vyrų mirtingumą, migracijos pagrindinių kryptų iš Rytų ir į Rytus pasikeitimą Vakarų kryptimi, mažėjančias šeimas ir jų modelio kaitą, didėjantį ištuokų skaičių ir nesantuokinių vaikų skaičių, bei didėjantį Lietuvos populiacijos senėjimą. Analizuojant pereinamojo laikotarpio šeimos politiką kai kurie teiginiai, antai, "[...] ir tik devinto dešimtmečio pradžioje buvo pradėta plėtoti šeimos politika" (p. 29) yra diskutuoti, nes daugelis visa tai yra patikrinę savo patirtimi ir su tuo nesutiks. Šiame 1.2.1 skyrelyje pasigendama ir išsamesnės požiūrių poliarizacijos: "[...] tarp politikos rengėjų vis rečiau pasitaiko paternalistinių idėjų šalininkų, tuo tarpu tarp šeimos politikos priemonių gavėjų šios idėjos dar labai gajos, o tarp žemiausią statusą visuomenėje - jos yra dominuojančios" (p. 29). Nes tai, ko gero, ir yra viena iš svarbiausių prielaidų, lemianti šeimos politikos formavimą.

Trečiasis monografijos skyrius "*Šeima ir visuomenė: transformacijų iššūkiai*" aprašo visuomenės narių požiūrius į vykstančius šeimos transformacijos procesus. Daroma

išvada, kad visuomenės tolerancija šeimų įvairovei didėja, t. y. atsiranda prielaidos formuoti tokią šeimos politiką, kuri nediskriminuotų nei vaikų, nei suaugusių dėl šeimos modelio pasirinkimo. Tačiau nėra aiškios kai kurių politinių partijų ir kitose galios struktūrose, pavyzdžiui, Ministerijose dirbančių asmenų, tolerancijos ribos šiais klausimais, - nes jie formuoja politiką.

Skyrelio 3.1.1.5 pabaigoje daroma išvada, “[...] kad nepilnų šeimų gausėjimą mūsų visuomenė priima labai skausmingai [...]; gausėjant šių šeimų gausėja ir vaikų, kurie patiria skurdą, šios problemos (reikėtų suprasti - nepilnų šeimų gausėjimo) sprendimas turi būti prioritetas” (p. 54). Ši išvada apima tam tikrą požiūrį, kai už vaikų ir šeimų skurdą yra atsakinga tik nepilna šeima, valstybė ar rinka. Taigi ši išvada nelabai padėtų formuojant teisingesnę šeimos politiką.

Darant viso skyriaus 3.1. apibendrinimą, teigiama, kad “vis dažniau pasisakoma, kad šeima yra pasenęs institutas” (p. 59). Tai neatitinka gautų rezultatų ir tikėtina, kad čia žodis **šeima** yra supainiotas su žodžiu **santuoka**.

Poskyrio 3.1.2, tekstas rodo, kad mūsų visuomenė 2001 m. buvo nusiteikusi turėti savo šeimose du ir daugiau vaikų, tačiau tyrime pateikti teiginiai vaiko, kaip vertybės, vertinimui yra dažniausiai egoistiški, ir tik vienas orientuotas į aplinką – pareigą visuomenei. Todėl galima teigti, kad respondentai neturėjo kito pasirinkimo savo tikriesiems motyvams atskleisti.

A. Mitriko tekstas “*Šeima kaip vertybė*” atskleidžia tyrimo metu vyravusias suaugusių žmonių vertybes Lietuvoje. Statistinės analizės duomenų (klasterinės ir faktorinės analizės) metodai leidžia giliau pažvelgti į vertybių struktūras ir išsamiau atsakyti į šioje monografijos dalyje keliamus klausimus. Jie paaiškina kai kuriuos ankstesniuose skyriuose pateikiamus rezultatus.

Skyriai “Šeima: vyro ir moters vaidmenys” ir “Pagyvenusių žmonių vaidmuo šeimoje ir visuomenėje” yra įdomiausi, nes čia, ir ypač poskyryje 3.2.2., labai rišliai integruojama sociologinė teorija ir empirinė medžiaga. Tai

gali tapti pavyzdžiu, kaip demografinė medžiaga, naudojant sociologines išvalgas, tampa gyvybinga ir patraukli.

Skyriuje “Parama šeimai, auginančiai vaikams: vertinimai ir lūkesčiai” pateikiamos vertinti jau esamos šeimos politikos programos ir tos, kurių mes dar neturime. Šiame tyrime vertinimui buvo nepateiktos visos socialinės paramos programos, bet tik pačios populiariausios, plačiausiai apimančios įvairias žmonių grupes. Čia nevertintos naujos paslaugų šeimai ir vaikams programos, taip pat tos, kurios yra orientuotos į specialiuosius ir individualius poreikius. Tad šio skyriaus rezultatai gali teikti pasiūlymus formuojant universalią šeimos politiką. Visa tai jau yra šio tarptautinio tyrimo ribotumas.

Gana sunku suprasti, apie ką autorė kalba pateikdama socialinės politikos priemones (kad moteris augintų vaiką namuose iki 3-jų metų ir neprarastų darbo vietos [p. 160]). Lietuvoje moteriai auginančiai vaiką namuose tik vienerius metus išsaugoma darbo vieta, o auginant iki 3-jų metų išsaugomos tik socialinės garantijos, bet ne darbo vieta, kaip buvo iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Šiame skyriuje neaiškiai vartojami trys žodžiai: *išmokslinti* (p. 158), *išmokinti* (p.164) ir *išmokyti* (p. 166), kurie vartojami kaip sinonimai.

Knygos autoriai, teigdami, kad visoms Europos šalims būdingas gimstamumo mažėjimas (p. 196), turėtų aiškiau apibrėžti laikotarpį, nes pastaraisiais metais Skandinavijos valstybėse, pavyzdžiui, Danijoje gimstamumas didėja ir atsiranda populiarė nuostata auginti tris vaikus šeimoje.

Skyriaus “Vyresnio amžiaus žmonių socialinė apsauga: darbas, pensija ir parama” autorė S. Mikulionienė socialinės politikos, kuri turi sumažinti socialines rizikas, susijusias su žmogaus senėjimo procesu, teorinę medžiagą įdomiai susieja su aprašomaisiais tyrimo rezultatais. Autorė, pateikdama užsienio mokslininkų apibendrinimus, gana griežtai kalba apie “socialinės politikos žalą” (p. 217). Gal čia geriau tiktų vartoti žodį trūkumas ar nepakankamumas, nes autorė, aptardama

paramą, labai aiškiai parodo, kad socialinės politikos veiksniai, padedantys sukurti socialinę gerovę seniems žmonėms, yra būtini. Taip pat kritikuodama gana dažnai paplitusį požiūrį į senus žmones kaip išnaudotojus, autorė ne visur išvengia tokių apibendrinimų. Šiame skyriuje nėra paaiškinamas ir teiginys: “[...] jų gebėjimą savarankiškai tenkinti savo saugumo poreikius dar labiau riboja <...> (pensijų institutas)” (p. 218).

Taip pat reikia pažymėti, kad 52 pav. (p. 227) praleista vidutinio amžiaus žmonių nuomonė dėl įgyvendintos paramos vyresnio amžiaus žmonėms gali būti svarbi šiuo metu formuojant šeimos politiką. Panašiai yra ir 5.1. lentelėje (p. 230), kuriame 56-65 m. amžiaus žmonės iš viso neįtraukti į analizę, ir dėl to tenka abejoti pateiktų reikšmių skirtumų reikšmingumu ar net tikrumu.

Pateikiami tik negatyvūs išeinančių į pensiją požiūriai apie būsimą pensinio amžiaus laikotarpį (p. 242), tačiau nėra vieno pozityvaus; tad vėl iškyla akivaizdus tyrimo trūkumas ar autorės noras sukelti užuojautą šio amžiaus žmonėms, nors prieš tai toks požiūris kritikuojamas.

Poskyryje 5.3, kur analizuojama socialinė parama, kaip socialinės apsaugos elementas yra nurodomos jau kituose šaltiniuose pateikiamas socialinės apsaugos sistemos skirstymas, bet jis visai neanalizuojamas kritiškai; nors prieš tai buvo kalbama apie politikos “žalą”. Tai rodo bendrą mūsų socialinių mokslų vaikiškumą, kai vadovaujames autoritetais, bet neanalizuojame kritiškai. Lietuvos socialinės apsaugos skirstymo schema, pateikta 5.2 lentelėje, yra

nusipelnusi gana rimtos kritikos dėl socialinės paramos materialinėmis gėrybėmis (ne pinigais) sujungimo su paslaugomis. Toks struktūros pateikimas stabdo socialinių paslaugų, kurios įgalintų žmogų, raidą, nes visuomet yra lengviau dalinti konkrečias materialines gėrybes.

Kalbant apie socialinę paramą ir ją vertinant, pagyvenę žmonės yra dažnai paliekami tarp dviejų pasirinkimų: arba senelių namai, arba vaikų globa. Sprendimą dažniausiai priima vaikai (jei jie yra) arba socialinės paramos ekspertai; apie kitus paties asmens pasirinkimus net nekalbama. Šiame tyrime taip pat trūksta tokio požiūrio.

Pasigendama ir užsienio šaltinių, kuriais remiantis daromi palyginimai ir apibendrinimai (kritiškai vertinant ir atsižvelgiant į tai, kokia ideologija remdamasis autorius pabrėžia vienus ar kitus dalykus). Dauguma lyginamosios literatūros - paskutiniojo dešimtmečio, kai buvo žavimasi neoliberalistine ideologija ir bandoma visą atsakomybę suteikti asmeniui, minimalizuojant valstybės vaidmenį, prisidengiant žmogaus išlaisvinimu ir kitais skambiais žodžiais. Tačiau dabar vis dažniau pasirodo literatūra, analizuojanti tokios politikos padarinius žmonėms ir valstybių raidai.

Tad atsakant į klausimą - ar pakankamos prielaidos? - galima sutikti ir nesutikti. Faktų lyg ir pakanka, tačiau politika formuojama remiantis ne tik faktais, bet ir galios struktūrų ideologijomis, t. y. noru matyti tuos faktus, o taip pat pilietinės visuomenės gebėjimu kontroliuoti galios struktūras.